

Næsbo – et »glemt« herredsting i Nordjylland

Af Stefan Pajung og Lone Liljefalk

Artiklen belyser den middelalderlige oprindelse til Vester Hanherred og giver et grundigt indblik i det senmiddelalderlige herredsting i funktion.

Man må regne med, at den etablerede tingsstruktur, som vi kender den fra Kong Valdemars Jordebog (1231) har været relativt stabil. At der så alligevel har været plads til oprettelse af regionale ting i løbet af 12- og 1300-tallet, kan hænge sammen med den befolkningsmæssige ekspansion i 11- og 1200-tallet, som har ført til, at tingenes placering har været upraktisk for befolkningen i de nyligt opdyrkede områder af landet, der nu fik langt til det nærmeste ting. Det ser ud til, at man på lokalt plan derfor har skabt ny tingsstrukturer her; en udvikling, der blev lettet af kongemagtens svækkelse og opløsning i årene efter Erik Menveds død i 1319.

Det er således ret betegnende, at Næsbo ting på Hannæs i den vestlige del af Hanherred dukker op i kilderne som et særligt retsområde i 1355. Den 9. maj dette år optræder den tidligere marsk Erik Nielsen Gyldenstjerne til Ågård ved en retshandling i Århus, hvor han tilskøder Valdemar Atterdag alt det gods han – formodentlig ulovligt – havde erhvervet fra kronens selvejerbønder i Hanherred og Næsbo fjerding i de forudgående år. Slægten Gyldenstjerne var på dette tidspunkt i gang med en vældig godssamling i Hanherred, og Hr. Erik Nielsen havde siddet nogle år som kongens lensmand i området. Imidlertid havde kong Valdemar nu opnået

Voldstedet i haven til den nuværende Ågård. Den ene borgbanke anes imellem træerne. Foto: Nordjyllands Historiske Museum.

På et såkaldt højdereliefkort ses borgens kvadratiske form og den omkransende voldgrav tydeligt. Voldstedet ligger lige syd for Fjerritslev ved krydset Aggersundvej-Bygholmvejlevej. Foto: Nordjyllands Historiske Museum.

kontrol over det meste af riget og kunne begynde at revindikere tabt krongods og forhindre bøndergods' overgang fra selveje til fæste. Det er interessant at se, at man her opfatter Næsbo som et særligt distrikt i Han herred.¹

Kort efter får vi en ny efterretning om området, da godsejeren Tord Jacobsen af Rørdal i 1363 kundgør, at han har solgt sit gods i Lild sogn til ridderen Niels Esgersen. I brevet fortæller han, at han forpligter sig selv og sine arvinger til at foretage skødningen »på Hanbonæs herredsting«. Her er tingets eksistens som retsforum en selvfølgelighed.²

Næsbo ting omfattede i 1400- og 1500-tallet otte sogne, herunder de fem på det egentlige Hannæs mellem vejlerne – Arup, Vesløs, Øsløs, Tømmerby og Lild. Dertil kom de tre nærmeste sogne mod øst – Vust, Vester Torup og Klim, som geografisk burde have hørt til det almindelige Hanherred med herredsting på Skræm hede.

Først i 1439 forlyder der igen noget fra tinget. På dette tidspunkt sad en mand ved navn Roar Madsen som tingfoged sammen med syv andre mænd: Jens Pedersen, Jes Troelsen, Anders Nielsen, Svend Boesen, Troels Skavind, Nis Wollesen og Rolfsune

Osmundsen. Disse bevidnede, at en mand ved navn Eske Svendsen fik et stående tingsvidne af otte dan-nemænd (dvs. respektværdige og ærlige mænd) på, at »gamle Nis Glob i Vesløsgård« med urette havde trængt en bonde ud af en fæstegård i Øsløs uden kompensation. Sagen havde tilsyneladende været oppe på tinget en række gange før. På dette tidspunkt besad Glob's søn, Mogens Nielsen, Vesløsgård.³

I september 1443 erkendte bisp Gerhard af Børglum en gæld til væbneren Henrik Blik af Nystrup for hvilken han pantsatte ham noget af bispestolens gods på Hannæs. Det drejede sig om to gårde i Tømmerby landsby, to gårde i Højstrup (Tømmerby sogn) og noget gods i Skårup (Øsløs).⁴ Indløsning af pantet skulle forkyndes tre gange på Næsbo ting inden midsommer og derefter foregå inden Mikkelsdag (29. september). Dette var den klassiske procedure i den slags sager.

Gyldenstjernernes våbenskjold. Fra Danmarks Adels Aarbog.

Herskabsstolen i Kollerup Kirke, skænket af Henrik Gyldenstjerne i 1590'erne. Foto: Niels Clemmensen.

KAMPEN OM KOLSGÅRD

Inden da lod Hanherredsprovsten Palle Sunesen i 1442 et brev fra Erik af Pommerns tid læse på tinget for at dokumentere, at hans arvegods Kolsgård var blevet fritaget for alle afgifter. Desværre havde han mistet sine øvrige breve i bondeoprøret 1441. I brevet hedder det, at han har mistet sine adkomster i »Henrik Tagesens (Reventlow) krig«. Det drejer sig om kampene omkring den 6. juni 1441, hvor Henrik Tagesen til Bjørnholm anførte de nordjyske bønder i oprøret mod Christoffer af Bayern. Det endte som bekendt med vendelboernes nederlag ved Skt. Jørgensbjerg og Henrik Tagesens hængning i Aalborg seks dage senere. Inden da havde oprørerne imidlertid nået at gøre kål på Gyldenstjernernes hovedgård Ågård og dens arkiv. Provst Palle var ikke den eneste, der begræd tabet af sine dokumenter og adkomstbreve.⁵

I 1447 gik provst Palle af Mors og Hanherred igen på Næsbo ting, hvor han lovbød sit arvegods efter

forældrene. Det drejede sig om hans andel i den store gård Kolsgård, hans andele i en øde og en bebygget gård i Lund samt gods i Klitte – alt beliggende i Lild sogn. Provsten havde adskillige slægtninge med arveret til godset. Han overlod nu sin arvepart i Kolsgård til Maren Madsdatter, og i samme periode overlod hans niece Else sin bror Sune Pedersen sin arvelod i Kolsgård. Maren Madsdatter og ægtefællen Lars Nielsen skødede i 1461 deres del af gården og af godset i Lund og Klitte til Mariager kloster.

I 1467 var bispem af Børglum til stede på Næsbo ting, hvor han stadfæstede, at Christen Jensen og hans medarvinger blev tildømt en søsterlod i Kolsgård. I 1470 var sagen kommet så vidt, at Mariager kloster fik sikkerhed for Lars Nielsens godsgave, idet han og hans hustru inden havde lovbudt deres arvejord på tinget. Da ingen havde gjort krav på jorden, kunne birgittinerne i Mariager modtage gaven og føle sig trygge. Men stadigvæk havde de jo ikke hele godset. Provst Palle havde før 1462 overdraget klo-

stret alle sine rettigheder, men der resterede endnu et par arveberettigede, især Hr. Anders Christensen, sognepræst i Øsløs, der først i 1510-13 overlod den sidste søsterlod i godset til Mariager.⁶ I 1504 kunne klostret dog allerede tage lovhævd på Kolsgård, en halv gård i Bjerger, en gård og et bol i Klitte, samt en halv gård og et hus i Lund – alt sammen i Lild sogn.

Provst Palle selv var en interessant skikkelse. Han optræder første gang i 1419 som provst i Mors og Hanherred. I de følgende år havde han bl.a. kontakt med Dueholm kloster på Mors og forsvinder tilsyneladende ud af kilderne i 1447. Men fra 1456 foreligger der et pavebrev af Calixtus III, som nu ønsker at indsatte præsten Jens Lauersen fra Nors som provst for

Mindesten over slaget på Skt. Jørgensbjerg 1441. Foto: Museum Thy.

Mors og Hanherred, efter at Palle Sunesen var blevet birgittinermunk i Mariager. Den aldrende provst har altså fulgt en drøm om at tilslutte sig én af tidens førende religiøse ordener og kan have levet helt indtil 1461-62. I 1462 fik klostret nemlig et stadfæstelsesbrev af Christian I på »broder Palles« godsgaver. Dette må indebære, at Hr. Palle da var død.⁷

Heller ikke hans efterslægt er uinteressant, særligt ikke Hr. Anders Christensen, der sammen med sine fire søskende må have været børn af den i 1467 nævnte arving Christen Jensen. Hr. Anders blev en langlivet og fremtrædende sognepræst, der nævnes i Øsløs fra 1507 og senere ejede flere gårde og i foråret 1536 blev vært for Christian III på dennes rejse gennem Nordjylland. I 1539 fik præsten desuden flere gårde i len af Dueholm kloster, inden han forsvinder ud af kilderne. Han døde før 1545.⁸

En anden bror, Niels, var også præst, mens de to andre brødre, Peder og Christen, var forneamt gift. Peder nævnes i 1507 som gift med Anne Ilfarsdatter, der var datter af selvejerer Ilfar Esgesen i Brøndum og Dorthe Pallesdatter fra en lille vendsysselsk adelslægt med gods i Skallerup sogn i Vennebjerg herred. Christen var før 1500 gift med Birgitte Knudsdatter til Pederstrup ved Løvel, som også var adelig.⁹ Endelig var familien beslægtet med borgmester Jens Blåbjerg i Holstebro (nævnt 1480 og 1484) og hans søn, præsten Erik Blåbjerg.¹⁰

Historien om Kolsgård på Hannæs ender imidlertid ikke med præsten Anders Christensens overdragelse af den sidste arvepart. Hans slægtning Palle Sunesen havde i 1443 gjort en indhervvning af mere gods i sognet, og hans lovhævd skulle dukke op af gemmerne i en retssag ved det kongelige retterting i 1537, da Mariager kloster var kommet under kronen.

Den daværende bruger af gården, en mand ved navn Erik Lauritsen, blev udfordret af, at Hr. Predbjørn Podebusks lokale foged gjorde en ny lovhævd på ejendommen »Diernæs« (Lild). Hr. Predbjørn var da kongelig lensmand i Hanherred (1523-41) og gift med Anne Mouridsdatter Gyldenstjerne – arvedatteren til det store Ågård gods. Hans foged havde været på Næsbo ting, hvor tingfogeden Nis Laurit-

sen havde godkendt, at ejendommen tilhørte Hr. Predbjørn, uvidende om, at Erik Lauritsen i Kolsgård kunne fremvise den gamle lovhævd fra 1443. Denne stammede fra provst Palles personlige tilstedeværelse på Diernæs, og enden på historien blev, at rettertinget ledet af Hr. Mogens Gøye gav sagsøgeren medhold, så rettighederne til Diernæs fortsat tilhørte de lokale brugere af jorden. Allerede i 1430 forelå et lokalt tingsvidne på, at »Deynæs« i »Lille sogn« havde været alle de lokale lodsejeres fællig. Andele af jorden tilhørte dermed senere Mariager klostres bønder.¹¹ Tingfogeden på Næsbo ting fik sig således en ubehagelig overraskelse.

Enden på Kolsgård-historien finder vi i kronens skøder, hvor vi den 10. juli 1552 finder et mageskifte mellem Erik Banner og Jørgen Lykke, der var lensmand på Mariager kloster. Herved blev gården Kolsgård på Hannæs, et bol i Lund samt en gård og et bol i Holmsø (Haverslev) overdraget til Erik Banner.¹² Gården kan senere følges op igennem 15- og 1600-tallet og frem til den i slutningen af 1800-tallet blev udstykket.¹³

EN SELVEJER SOM FAST INVENTAR PÅ TINGE

I maj 1460 træffer vi fogeden på Hannæs ting, den selvsikre og velsituerede selvejer Per Nielsen i Langvad (Tømmerby sogn). Han er til stede sammen med tre præster, heriblandt den markante Torben Madsen i Klim, samt selvejerne Bo Bertelsen, Gravers Tygesen og Mads Smed. Brevudstederne omfatter endnu kun en kreds på syv mand.¹⁴

De behandler en lidt kilden sag. Fogeden på Ågård, Nis Pedersen af Restrups, fik nemlig et tingsvidne af otte dannemænd på en handel med bonden Mattes Christensen, som angiveligt havde givet fogeden seks øksne for at få en bestemt af Hr. Aksel Lagesen Brok til Estrups fæstegårde. Bonden måtte dog acceptere at få en anden gård end den ønskede!¹⁵

To år senere optræder Per Nielsen som klager på et stævne ved Bejstrup kirke, hvor den kongelige lensmand i Hanherred, Lars Dan, førte forsædet. Til stede var også præsterne i Klim, Lerup, Brovst og Haverslev samt væbneren Bordt Jensen, Eske Bonde i Borup, Anders Gris på Slette m.fl.

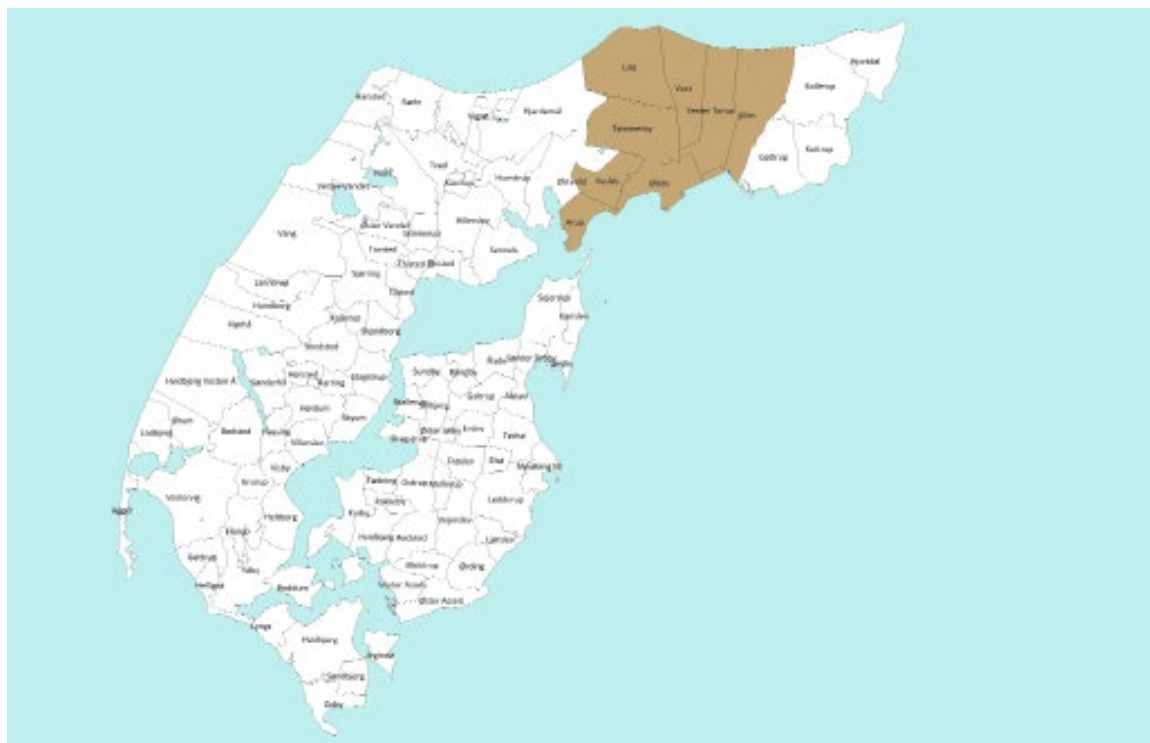
Sagen drejede sig om nogle ulovlige ruser, der var sat ud i »Wesløs Fiord fra Fægiswundh til Longwat lith«. Klagen havde da været oppe på Næsbo ting, hvorefter der havde været foretaget et syn, der fastslog, at ruserne var ulovligt opsat. Der var derefter gjort et tingsvidne på, at det ikke måtte være andet fiskeri mellem Feggesund og Langvad land end voderæt og fiskeri med stang. Bønderne ved Bejstrup bekræftede Næsbotingets afgørelse med den begrundelse, at vandet var et »krapp Dyb«, hvor ruserne ville forhindre fiskene i at gå langt op i farvandet. Per Nielsen fremførte senere samme dag sagen på Han herredsting ved Skræm, hvor han også fik medhold. Som bosat i Langvad ville han naturligvis sammen med naboerne have sin gode del af fiskeriet i Vesløs Fjord.¹⁶

Sagen om ruserne fik ikke lov til at hvile i fred. Per Nielsen optræder den 15. januar 1463 på Viborg landsting, hvor man bevidner, at han lod »gode åbne breve« læse på, at der var udsat ulovlige ruser i farvandet fra Feggesund til Langvad. Disse, der forhin-

drede de lokales fiskeri, blev nu dømt ulovlige på landstinget med den tilføjelse, at eventuelle lovbrudere ville blive indstævnet for dette, hvis de ikke accepterede dommen.¹⁷

I maj 1465 præsiderede præsten i Kollerup, Per Andersen ved et møde ved Vust kirke. Præsten var Børglumbispens official i Hanherred og var i selskab med præsten Per Jensen i Tømmerby og Terkel Pedersen, Hr. Mourids Nielsens foged på Hannæs. Denne gang kom en sag kun op ved et kirkestævne, selv om det ellers drejede sig om, at en bonde ved navn Mikkell Nielsen svor på, at fogeden på Ågård, Jes Nielsen, hverken havde slået eller trukket i ham på kirkegården eller i kirken. Vi kan spekulere over, hvordan man har fået bonden til at benægte dette. Gad vide hvad der i virkeligheden er sket!¹⁸

I oktober 1468 var tingsfogeden den ovennævnte Terkel Pedersen, som sammen med præsterne i Klim og Tømmerby hørte en sag, hvori en kvinde fra Vust var kommet i knibe. For tingsmenigheden klagede

Næsbo Tings dækningsområde.

Marine Pedersdatter over, at en mand ved navn Mads Madsen havde taget hendes hus ned og taget hendes tømmer med sig. Det nævnte hus må derfor enten have været et bulhus eller en bindingsværksbygning. Klageren fik medhold, da hendes ejendom havde været »ukæret« indtil dette tidspunkt. Dette indebar, at ingen havde anfægtet hendes ejendom, hvorfor der her var tale om et eklatant overgreb på privat ejendom.¹⁹

I maj 1470 optræder Terkel Pedersen atter som tingfoged sammen med de fire sognepræster Torben Mattesen fra Klim, Per Jensen fra Tømmerby, Jep Pedersen fra Øsløs og Laurens Pallesen (uden sogneangivelse, dog nok Kettrup).²⁰ Til stede var også en større kreds af lokale jordejere. Vi finder væbnerne Esgar Bonde fra Borup (Kollerup), Anders Gris til Slettegård (Hjortdal) og Jens Troelsen til Vesløgård, der formodentlig var foged for Morten Nielsen Krabbe. Sammen med disse var også selvejerne Per Nielsen i Langvad, Jens Knudsen i Rotbøl (Lild), Jens Sunesen i Bisgård (Øsløs), Bo Bertelsen og Iver Pedersen i Kærup samt Peder Nielsen i Højstrup (Tømmerby), Gravers Tygesen og Mattes Skytte i Klim.

Sagen gjaldt Hr. Mourids Nielsen Gyldenstjernes gods, og hans svend Niels Pallesen fik et stokkenævn af 24 dannemænd på, at to gårde i Skørklit (»Skyrdklitte«) havde ligget til Ågård »i mands minde«, dvs. 40-70 år. Retten til besiddelserne i Klitten var nemlig blevet klandret af væbneren Jes Knogmose, der var søn af Jep Nielsen Knogmose, som mente at have rettigheder til godset. Stokkenævnet omfattede en stor del af de ovennævnte mænd samt andre bønder fra de otte sogne, som alle gav Mourids Nielsen medhold.²¹ Sagen om klitgårdene var i øvrigt startet længe før, nemlig i 1458-59, hvor konflikten blev behandlet på Han herredsting.²²

Den 6. oktober 1470 havde Per Nielsen i Langvad afløst Terkel Pedersen som tingfoged og forsamlede nu tingsmenigheden for at høre endnu en sag vedrørende Hr. Mourids Nielsens gods. Denne gang var det en mindre sag, der drejede sig om en mand, som havde bygget sit hus op til Hr. Mourids' ejendom i Tømmerby. Hr. Mourids var naturligvis interesseret i, om der kunne tages nogen afgift af det nye hus.²³

Problemstillingen træffes igen i september 1480, hvor Morten Due sad som foged på Næsbo ting, sekunderet af Per Nielsen i Langvad og folk som Bo Bertelsen, Poul Esgesen og Terkel Pedersen. Her fik Jesper Henriksen et tingsvidne på, at man havde hørt seks synsmænd afgive vidnesbyrd om, at der i det nordlige Øsløs ikke i 80 år eller mands minde havde været noget byggested eller nogen gård mellem Mourids Nielsens fæstegård »Giebgård« og gården Bundgård. Hr. Mourids ejede heldigvis et kålgårdssted op til et nyt byggested og kunne formodentlig dermed gøre ejerkrav gældende.²⁴

I marts måned 1471 havde beboerne i Lild sogn et problem. I første omgang mødtes man den 3. marts på Lild kirkegård, hvor vi også finder mænd som Bo Bertelsen fra Kærup, Per Nielsen i Langvad og Poul Esgesen fra Højstrup. Her fik selvejerne Terkel Boesen et sognevidne af tolv dannemænd på, at der kun var to øde byggesteder i sognet, og at disse hørte under Hr. Morten Krabbe og fogeden Jes Troelsen i Vesløgård. Desuden fastslog man, at der var folk, som ulovligt brugte sognemarken, så Terkel Boesen fik lov til at retsforfølge dem. De tolv vidner vidnede, at Morten Jepsen, hans svend Mikkell, Simon Pallesen og flere andre tog til Lild sognemark, bortførte »thag« og kørte engen ned.²⁵

Sagen gik derefter videre til Næsbo ting. Her ledede Per Nielsen forhandlingerne den 30. marts. Han var sammen med præsten i Tømmerby, Per Jensen, væbneren Jes Troelsen, Bo Bertelsen, Poul Esgesen fra Højstrup og Chresten Nielsen fra Frøstrup m.fl. Her bevidnede et tingsvidne på otte mænd, at bønder fra Vesløs, Arup og Øsløs ulovligt havde skåret lyng og ris i Lild sogneklit og kørt det til deres egne agre og enge.

Her ser vi i et kort glimt tidens rovdrift på naturressourcer i de sårbare klitlandskaber. Dette skulle senere føre til omfattende sandflugt i disse sogne. Det var dog ikke risikoen for sandflugt, der motiverede mændene på Næsbo ting, men derimod, at sognemænd fra andre sogne havde forgrebet sig på de lokales ressourcer!²⁶

Den 6. marts 1479 optrådte kongens foged Christian Nielsen på Næsbo ting sammen med en lille

kreds bestående af fogeden på Vesløgård, væbneren Jes Troelsen og selvejerne Peder Nielsen i Langvad og Poul Esgesen samt tre fæstebønder. Denne kreds på syv var minimumsgrænsen for en tingsmenighed, og denne grænse blev i de følgende år hævet til otte. Disse mænd påhørte, at Morten Pedersen fik et tingsvidne af otte mænd på Mourids Nielsen Gyldenstjernes vegne om, at et tidligere tingsvidne taget af Henrik Kalf på Næsbo ting kunne underkendes. De, der oprindeligt havde vidnet, ville ikke stå ved deres fornævnte vidneudsagn.

Sagens kerne forbliver skjult, men Henrik Kalf bør være identisk med den væbner, som i 1475 havde udstedt sit orfejdebrev (løfte om ikke at ville hævne et drab) til Mourids Nielsen og hans folk, efter at hans far Jens Kalf af Nystrup fem år tidligere var blevet dræbt af Mourids Nielsens svende.²⁷ Her ser vi formodentlig et forsøg fra Henrik Kalfs side på at følge op på familiesagen, men dette har ikke kunnet lade sig gøre her indenfor Mourids Nielsens interessesfære.

Senere samme måned sad Morten Pedersen som foged på tinget, da Erik Andersen Banner af Kokkedal, Jes Troelsen, foged på Vesløgård og to præster samt nogle bønder var vidne til, at Mourids Nielsen Gyldenstjerne fik et tingsvidne på, at han havde spurgt bonden Per Dal ud, om han eller hans datter Anna var blevet tvunget »med stok eller jern« (dvs. frihedsberøvet) til at indrømme skyld i en prekær sag. Af brevet at dømme drejede det sig om, at Mourids eller nogen af hans folk skulle have beskyldt de to for »kætteri«, dvs. blodskam, som Anna angiveligt skulle have bedrevet med en mand ved navn Thomas Jensen.

Hr. Mourids fik ved tinget bilagt sagen, der endte med, at Per Dal takkede Mourids Nielsen og hans hustru for deres hjælp. Af dette må vi formode, at sagen bl.a. har drejet sig om verbale injurier udsprede af nogle af de involverede mod såvel Per Dal som hr. Mourids.²⁸

Den 10. april 1479 finder vi Morten Due som tingfoged på Næsbo sammen med Per Nielsen i Langvad, der efterhånden nærmest må betegnes som fast inventar. Her blev det bevidnet, at en mand med skat-

terestance var blevet indkaldt alle fire gange for tinget, men ikke havde givet møde. Da ingen ville svare for ham, blev han sagsøgt for både den resterende skat og »fallmoll«, dvs. en bøde for udeblivelse fra tinget.²⁹

I november 1480 var Morten Mortensen foged på Han herredsting. Her havde han en sag, der handlede om Mourids Nielsen af Ågård og Ø klosters kamp om at hævde retten til en vigtig ålegård. Sagen involverede også repræsentanter fra Næsbo. Således var der ud over sognepræsten Laurids Petersen i Kettrup også folk som Mads Skytte og Gravers Thygesen til stede fra Klim. Hr. Mourids fik et stokkenævn af 24 dannemænd, blandt hvilke vi finder Per Nielsen i Langvad, Poul Madsen, Mads Skytte og Gravers Thygesen fra Klim samt Gris Boesen fra Hannæs.

Det blev bevidnet, at ålegården var selvejerejendom, og at der derfor havde været givet skat og leding af den i mere end 60 år, selv om prior Gerluf fra Ø havde forsøgt at tilrane sig den, da han vidste, at Hr. Mourids var på rejse i kongens tjeneste.³⁰

I maj 1481 førte prior Gerluf Mortensen fra Ø kloster en sag for kongens retterting på Sjælland. Han viste Christian I et pergamentsbrev fra Han herredsting fra 1467 på priorens indhvervning af klostergods i Haverslev sogn og et brev fra 1470 om ejendom i Vust. Han havde fået lovhævd på disse ejendomme efter at have lovbudt dem på tre påfølgende ting, hvorefter fogeden og gode mænd på Næsbo ting havde sagt ham »lov af hænde«. For kongen viste han også et brev fra Næsbo ting fra 1470 på en have og et byggested i Holme.

De tre lovhævdere blev stadfæstet af kongen, som tildømte klostret godset, men med forbehold for andres retskrav. Dette måtte prioren nøjes med, men vi kan se, hvordan han omhyggeligt har benyttet begge de to herredsting i Hanherrederne for at sikre sine adkomster.³¹

I sommeren 1481 var Morten Due tingfoged på Næsbo ting, hvor han blev sekunderet af to præster, Sune Jensen og Per Nielsen. Den sidstnævnte var Hr. Mourids' kapellan på Ågård. Udover disse træffer vi også Per Nielsen i Langvad og otte andre – Morten Mortensen, Niels Pallesen i Kettrup, Imer Pedersen, Lars Lauersen, Mads Madsen, Jes Nielsen i Øs-

I Tingskoven mellem Fjerritslev og Brovst udgør højen Søhøj og en stenkreds resterne af Han Herreds gamle tingsted. Det er ikke usandsynligt, at tingstedet for Næsbo har haft en lignende udformning. Fotos: Nordjyllands Historiske Museum.

løs, Gravers Liffertsen og Terkel Pedersen. Hr. Mourids' foged på Ågård, Jesper Henriksen, fik foran disse et tingsvidne på, at en navngiven person fra Torup havde ladt oplæse tings- og sognevidner fra Hillerslev herred, som de involverede bønder ikke ville kendes ved.³²

I foråret 1483 kom tingsmændene på den helt store opgave. Her rejste Mourids Nielsen Gyldenstjernes sendebud frem og tilbage mellem det kongelige retterting og Næsbo ting, hvor Hr. Mourids var i færd med at få lovhævd på sit arvegods på Hannæs. Vi kender til kong Hans' tredje dombrev i sagen udstedt i København den 25. maj 1483. Heri opregnes hele godset med brugere; i alt 83 gårde beliggende i Øsløs, Tømmerby, Lild, Vust, Vester Torup og Klim sogne. Vi kan her tydeligt se, hvordan de tre sidste sogne regnedes til Hannæs.³³

I 1485 sad væbneren Per Bild som foged på Vesløgård. Her opførte han sig brutalt overfor en kvinde ved navn Maja Skammelsdatter, som siden ankla-

gede ham på Næsbo ting for vold og voldtægt. Den 22. januar sad tingfogeden Morten Due og tre væbnere, Lars Johansen (Lunov), Anders Blig (Nystrup) og Anders Itske (Torup) sammen med Per Nielsen i Langvad, Anders Berg, Jens Nielsen i Bisgård, Morten Falkvardsen, Per Pedersen, Lars Larsen i Vust, Jens Lauersen og en mand kaldet Ymer og påhørte sagen. Ifølge Maja Skammelsdatter havde hun forladt Vesløgård, hvor hun nok var i tjeneste. Hun var blevet forfulgt af Per Bild og hans svend, som slog hende og slæbte hende tilbage til gården, og smed hende i hans seng imod hendes vilje. Et tingsvidne på otte mænd bevidnede, at hun straks efter voldtægten havde anklaget Per Bild for naboerne i området, således som man skulle gøre det efter loven. Hun havde også anklaget ham både på herredstinget og kirkestævnet. Vi kender ikke sagens udfald for ofret, men vi ved, at Per Bild blev siddende uforstyrret som foged på Vesløgård indtil slutningen af 1480'erne.³⁴

Tømmerby Kirke. Han Herredernes største kirke vidner om, at stedet i tidligere tider var et magtcentrum. Foto: Henrik Bolt-Jørgensen.

Den uopslidelige Per Nielsen i Langvad optræder sidste gang i vores kilder i december 1488. På dette tidspunkt er han til stede på Mors Nørre herredsting, hvor han sekunderer Mourids Nielsens foged på Hannæs, Nis Gris, der skal have et tingsvidne.³⁵

NÆSBO TINGS SIDSTE ÅRTIER

I juni 1502 udstedte Mikkelt Mortensen Krabbe til Vesløgård et gælds-brev til Hr. Mourids Nielsen til Ågård på 110 mark danske penge og pantsatte en gård i Øsløs sogn til ham. Ifølge brevet skulle indløsningen af pantet forkyndes tre gange inden midsommer på Næsbo ting, inden pantesummen skulle erlægges på Ågård til Mikkelssdag. Brevet blev medbeseglet af sognepræsten i Kettrup, Laurits Petersen, kapellanen Hans Jepsen fra Aggersborg, fogeden Just Nielsen på Ågård, Palle Gris fra Slette m.fl.³⁶

I 1503 var den gal igen. Mikkelt Mortensen Krabbe sad stadigvæk på Vesløgård og udstedte her et brev om en gæld på 80 mark danske penge til Hr. Mourids Nielsen på Ågård. Skyldneren pantsatte én af sine gårde i Øsløs til Hr. Mourids og bekendtgjorde, at indløsningen af pantet skulle ske igennem kundgørelse på Næsbo ting tre gange før midsommer, inden pantesummen blev betalt på Ågård før næste Mikkelssdag. Brevet blev beseglet af sognepræsten Hr. Laurits i Kettrup, der var Ågårds hemsogn, og af lokale småadelige som bispefogeden Vogn Mortensen i Ålegård (Skræm), Niels Bonde og Palle Gris til Slette samt Oluf Skrifer, der var foged på Ågård.³⁷ Vi kan heraf se, at Palle Gris til Slette nu hørte til i Hr. Mourids Nielsens omgivelser.

I august 1503 var en mand ved navn Per Thomsen tingfoged sekunderet af prioren Jens Nielsen fra Ø kloster og en række bønder – i alt otte, som man nu skulle være, når man udstedte tingsvidner. Disse mennesker bevidnede, at en slægtskreds af fædrene og mødrene frænder mødte op på tinget for at gøre Hr. Mourids Nielsen til deres fuldmyndige »eftermålsmand« i en da verserende drabssag. Her var deres slægtning Thomas Wollesen blevet dræbt af en vis Mattesen, hvis familie nu skulle sagsøges. Det var familiens ønske, at Hr. Mourids skulle føre sagen og sørge for, at der blev erlagt den lovpligtige man-

debod, hvorefter der skulle sværges orfejde mellem parterne »som det sig bør efter død mand«. Med andre ord skulle Hr. Mourids sørge for et forlig i sagen, betaling af mandebod og den påfølgende edelige bekræftelse fra parterne på, at fjendskabet mellem dem var ophørt.³⁸ Her er det tydeligt, at nogle selvejere eller fæstere har benyttet sig af Mourids Nielsens værn.³⁹

Vi finder interessant nok Per Thomsen som foged på Han herredsting i 1501, 1504 og 1505, hvilket indikerer, at der har været en tæt forbindelse mellem de to ting. Dette ser man bl.a. også ved, at præsterne og bønderne fra sognene Klim, Vester Torup og Vust ofte træffes på Han herredsting.⁴⁰ Her optræder f.eks. sognepræsten fra Klim i en del sager på Han Herredsting.⁴¹ På samme måde finder vi også folk som Griiserne til Slette og selvejerer Esge Bonde af Borup på Næsbo ting.

Herefter begynder sagerne fra Hannæs lige så stille at tørre ud. I 1539 har vi efterretninger om en godskonflikt fra Hannæs, der føres for Han herredsting, hvorfra den gik videre til det kongelige retterting.⁴² På dette tidspunkt blev det mere almindeligt, at man appellerede sager fra herredstingene til landstingene eller det kongelige retterting.⁴³ Fra 1545 eller ét af årene herefter kender vi dog et tingsvidne af Næsbo ting med påbud fra lensmanden på Aalborghus om, at de otte sognes bønder ikke måtte nedbryde bygningerne på deres gårde, og at de kun måtte betale deres afgifter til Aalborghus. På dette tidspunkt blev Hanherred lagt under Axel Juul på Aalborghus.⁴⁴

Næsbo ting kom altså i krise i 1500-tallet, men her gik det imidlertid anderledes end i Vendsyssel, hvor Skovbo herred blev nedlagt i årene mellem 1544 og 1546. Vi ser stadigvæk sager for Næsbo ting i 1550-1553, hvor man fungerede parallelt med Han herredsting i øst.⁴⁵ I disse år dukkede der også et nyt juridisk forum op i området, nemlig Aggersborg birketing.⁴⁶

Engang efter 1553 tog Christian III den beslutning at nedlægge Næsbo, men fik i 1558 en anmodning fra de lokale bønder om at lade dem beholde deres ting. Kongen reagerede med et åbent brev 4. september 1558, hvori han imødekom bøndernes

anmodning, idet »Nesboe ting« havde været deres rette værneting, da Han herredsting lå langt borte og vejen derhen gik over »en ond vejle«. Heri lå der nogen sandhed, *men* bønderne havde været kreative i deres argumentation, for kongen troede helt klart, at de otte sogne alle sammen lå på den vestlige side af Bygholms Vejle. Imidlertid gjaldt dette jo ikke for Vust, Vester Torup og Klim.⁴⁷

Året efter kom et nyt kongeligt brev, hvori Frederik II tillod, at tinget blev afholdt på det gamle sted, hvor det altid havde ligget. Dette må betyde, at det fortsatte sin eksistens ved Tømmerby kirke.⁴⁸ Tidens tendens gik imod flere små private retskredse med birkeret. Det er derfor ikke forunderligt, at Næsbo ting fra 1660'erne har betegnelsen »Vester Hannæs birk«. Allerede fra 1669 kaldes dette tingsområde imidlertid mere konsekvent for Vester Hanherred.

DE SMÅ HERREDSTING OG DERES KLIENTEL

Næsbo tings opståen ved midten af 1300-tallet var som sagt ikke enestående. I generationerne efter Kong Valdemars Jordebog (1231) dukkede en række små tingsenheder op, specielt i Jylland, hvor et ting i senmiddelalderen kunne bestå af ned til fire eller fem sogne. Disse temmelig små tingsenheder kan ikke afskrives som enten birketing eller mageting uden for den normale struktur. I stedet har der været tale om fuldt funktionsdygtige herredsting, der må have haft deres baggrund i sociale og geografiske behov.

Det er karakteristisk, at vi ikke ved så meget om de personkredse og sociale mekanismer, der holdt disse små juridiske og samfundsmæssige enheder i live. Men i modsætning til f.eks. Skovbo, Rougsø, Holmans, Brusk, Elbo eller Sundeved ting – eller for den sags skyld Hindsholm på Fyn – ved vi relativt meget om Næsbo ting i Hanherred. Dette skyldes i høj grad Ågård godsarkiv, der blev rekonstrueret efter bondeoprøret 1441, hvor Hr. Niels Pedersen Gyldenstjerne havde set sin hovedgård gå op i luer. Især hans søn Mourids Nielsen og dennes arvedatter Anne samlede en imponerede mængde adkomster, skøder og skifter til sikring af deres besiddelser. Vi havde vidst meget lidt om Næsboerne i 1400- og 1500-tallet

uden disse arkivalier. Tinget kan først følges igen fra 1630'erne, hvor vi har bevarede tingbøger.

På Næsbo fremtræder konturerne af et lokalsamfund, hvor det er muligt at udpege fire grupper, der har været konstitutive for herredstingets funktion. Det drejer sig om små lavadelsmænd (bl.a. fogedadel), selvejere, større fæstere og sognepræster, der har været rekrutteret fra de samme samfundslag. Selvejeren Per Nielsen i Langvad findes på tinge fra 1460 til 1488 og var tingfoged ad flere omgange, men også andre selvejere kan findes en række gange i kilderne.

Karakteristisk er en borgestuedom på Ågård i januar 1468, hvor Hr. Mourids Nielsen anklagede en utro foged. Her træffer vi Anders Gris, Esge Bonde af Borup (Kollerup) og Jep Skytte, der kaldes væbnere, selv om de befandt sig i en social gråzone mellem selveje og lavadel. I slutningen af vidnerækken nævnes en række selvejerbønder – Knud Jensen i Aggersborg, Mads Smed i Janum, Gravers Tygesen i Klim, Per Nielsen og Jes Pallesen i Bejstrup, Christiern Laurersen i Gøttrup samt Morten Mortensen i Aggersborg.⁴⁹ Sagen endte med, at fogeden Jes Nielsen blev hængt. Som vi kan se af Øsløspræstens Anders Christiernsens familie i begyndelsen af 1500-tallet, kan der have bestået yderligere slægtsforbindelser til købstædernes købmands- og magistratskredse.

I forskningen forekommer flere studier af disse senmiddelalderlige tingsaktører, der er blevet betegnet som »tingsaristokratier« og »bondearistokratier«.⁵⁰ I 1400-tallet er der stadigvæk tale om deltagelse af en lavadel, der er blevet betegnet som »fattigadel« eller »adelsproletariat«, idet medlemmer af disse slægter dels klarede sig som fogeder for højgejstlige institutioner *eller* højadelen eller levede på randen af social deroute.⁵¹

Vi finder også i Hanherred repræsentanter for en social gråzone af store selvejere og »væbnere« som Esge Bonde i Borup og Griiserne til Slette. Ved siden af disse kan vi udskille egentlige selvejere, der konsekvent betegnes »bondæ«, og fæstebønder, der må formodes at have siddet på fæstegårde af en vis størrelse. Som det ses af en række tingsvidner, har sognepræsterne også spillet en væsentlig rolle i det lokale samfund pga. deres uddannelsesniveau.

Imidlertid er det tydeligt, at tilstedeværelsen af storgodsejere som Mourids Nielsen Gyldenstjerne til Ågård har været potente magtfaktorer i disse lokalsamfund, og det må have været endog meget svært for tingsmenigheden at handle autonomt i forhold til disse. Vi kan imidlertid tydeligt se, hvordan storgodsejere som Mourids Nielsen netop rekrutterede deres fogeder og klienter fra en blanding af lokal lavadel og storbønder. Der har derfor også været tale om fordele ved den adelige protektion.⁵²

I perioden fra Klemensfejden og frem til 1540'erne forsvinder hovedparten af de senmiddelalderlige selvejere i Nordjylland. Vi kender ikke situationen helt nøjagtigt for Hannæs, men kan ane, at der her før konfiskationerne i 1534 må have været et vist antal selvejere, hvilket også gælder for enkelte sogne i Hanherred som Kollerup og Hjortdal.⁵³ I forbindelse med præsteindberetningerne om brugsenheder og ejerforhold i 1568 kan vi se, at der er opkøbt selvejergårde i Vust, Vester Torup og Klim sogne

mm. af herredfogeden Christen Nielsen, der kaldes »Købebonde«.

Selvejere à la Bo Bertelsen fra Kærup, Per Nielsen af Langvad og Gravers Tygesen fra Klim, der spillede en stor rolle i tingsforhandlingerne på Hannæs, bør i 1400-tallet derfor have udgjort en større andel af tingsmenigheden end det er tilfældet efter Reformationen. Dette tør have forskudt magtforholdet på tinge endnu mere i godsejernes favør.

Stefan Pajung

Født 1975. Historiker, ekstern lektor ved Aarhus Universitet.

Lone Liljefalk

Født 1958. Historiker, tidl. lektor ved Aarhus Universitet.

Litteratur

- Appel, Hans Henrik: *At være almuens mægtig*. Landbohistorisk selskab 1991.
- Bøgh, Anders: »Et bidrag til klassekampens historie«. *Fortid og Nutid* 1979, s. 285-289.
- Dahlerup, Troels: *Det kongelige rettertings domme og rigens følgeringer fra Christian III's tid*. Bind 1. København 1959.
- Dahlerup, Troels: *Det kongelige rettertings domme og rigens følgeringer fra Christian III's tid*. Bind 2. København 1969.
- Dahlerup, Troels: *De fire stænder 1400-1500*. Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie, bind 6 (2. udg.). København 2003.
- Danske Magazin (DM). København 1772-
- De Ældste Danske Archivregistraturer*. Red. T. A. Becker. København 1854-1910.
- Diplomatarium Danicum* (DD). Red. Franz Blatt et al. København 1938-.
- Diplomatarium Hornumense I-II*. Red. Ole Færch. Aalborg 2004.
- Dueholms Diplomatarium. Samling af breve 1371-1539*. Red. O. Nielsen. København 1872.
- Fru Eline Gøyes Jordebog*. Red. A. Thiset. København 1892.
- Hertz, Michael: »Beskeden mand. Landalmuen som politisk faktor i dansk senmiddelalder. En skitse.« *Bol og By* 2. række, bind 2, 1978, s. 77-106.

- Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1551-1660. København 1885-2005.
- Klitgaard, Carl: »Studier over vendsysselske jordegne Gaarde og Selvejrbønder før og efter Skipper Klemensfejden 1534.« *Vendsyssel Aarbog* 1949, s. 59-60.
- Kronens Skøder, bind I (1535-1648)*. Red. L. Laursen. København 1892.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert: *At forsvare til rette*. Landbohistorisk Selskab 2003.
- Petersen, Erling Ladewig: *Dansk Socialhistorie III: Fra standsamfund til rangssamfund 1500-1700*. København 1980.
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis* (Rep. Dan.), 1. og 2. række. Red. Kristian Erslev og William Christensen. København 1894-1939.
- Skautrup, Peter: »Herredstinget og dets Funktion indtil Enevælden.« *Jyske Samlinger*, 5. række, 4. København 1938.
- Sodborg, N.: »Den forsvundne Gaard Kvoldsgård ved Bjerget.« *Historisk Aarbog for Thisted Amt* 1943, s. 376-383.
- Ulsig, Erik: *Danske adelsgodser i middelalderen*. København 1968.

Noter

- 1 DD III:4, nr. 242 og 243.
- 2 DD III:6, nr. 352.
- 3 Rep. Dan. III, nr. 6989.
- 4 Rep. Dan. III, nr. 7367.
- 5 Rep. Dan. III, nr. 7295.
- 6 Rep. Dan. III, nr. 7748-50 og De Ældste Danske ArchivregistraturerV:1, s. 735, YY 1-15 og 738.
- 7 Dueholms Diplomatarium, s. 6 (1439), s. 14 (1419), s. 17 (1439), s. 33-34 (1439), s. 40 (1447) samt De Ældste Danske ArchivregistraturerV:1, s. 737 YY14. Se også Rep. Dan. III nr. 7272.
- 8 DM IV:1, s. 57.
- 9 Fru Eline Gøyes jordebog, s. 333 og 384-85.
- 10 Rep. Dan. 2. rk., nr. 3542, 4645, 5949 og 8441, 10102, 10115, 10791, 11777, Diplomatarium Hornumense I, s. 220, DM, 3. række, nr. 6, s. 123, Kronens skøder I, s. 91 samt Dahlerup (1959), s. 29, 45-46 og 672-673. Om Palnefamilien i Skallerup se DM III:3, s. 256-257.
- 11 Dahlerup (1959), s. 23-24. Rettertinget afholdtes den 5. april 1537 på Ågård i nærværelse af Hr. Mogens Gøye, Knud Pedersen Gyldenstjerne, Peder Ebbesen Galt og Axel Juul. Se desuden De Ældste Danske Archivregistraturer III, s. 158 P1 og V:1, s. 738 YY22.
- 12 Kronens skøder, bd. I, 1535-1648, s. 42.
- 13 Sodborg (1943), s. 376-383.
- 14 Rep. Dan., 2. række, nr. 2135.
- 15 Rep. Dan., 2. række, nr. 1130.
- 16 Rep. Dan., 2. række, nr. 1522.
- 17 Rep. Dan., 2. række, nr. 1577.
- 18 Rep. Dan., 2. række, nr. 1894.
- 19 Rep. Dan., 2. række, nr. 2490.
- 20 Rep. Dan., 2. række, nr. 2112.
- 21 Rep. Dan., 2. række, nr. 2743.
- 22 Rep. Dan., 2. række, nr. 829 og 999.
- 23 Rep. Dan., 2. række, nr. 2812.
- 24 Rep. Dan., 2. række, nr. 4687.
- 25 Rep. Dan., 2. række, nr. 2909.
- 26 Rep. Dan., 2. række, nr. 2927.
- 27 Rep. Dan., 2. række, nr. 4414 og DM III:3, s. 267-68 og 269-70.
- 28 Rep. Dan., 2. række, nr. 4419.
- 29 Rep. Dan., 2. række, nr. 4431.
- 30 Rep. Dan., 2. række, nr. 4721. For Mourids Nielsens rejse til Skåne med kong Christian I henover vinteren 1479-80, se DM III:4, s. 273-274.
- 31 Rep. Dan., 2. række, nr. 4865. Gerluf Mortensen kan påvises som prior fra 1462-1498.
- 32 Rep. Dan., 2. række, nr. 4885. For Hr. Mourids' kapellan se også nr. 4883.
- 33 Rep. Dan., 2. række, nr. 5240 samt Ulsig (1968), s. 465.
- 34 Rep. Dan., 2. række, nr. 5627.
- 35 Rep. Dan., 2. række, nr. 6375.
- 36 Rep. Dan., 2. række, nr. 9632.
- 37 Rep. Dan., 2. række, nr. 9882.
- 38 Rep. Dan., 2. række, nr. 9909.
- 39 Om værn og orfejde, se Netterstrøm (2003).
- 40 Rep. Dan., 2. række, nr. 4721, 9390, 10160 og 10445.
- 41 Rep. Dan., 2. række, nr. 6068.
- 42 Dahlerup (1969), s. 624-625.
- 43 Se Dahlerup (1959), s. 54-55, hvor en sag fra april 1537 fra Lild og Tømmerby føres direkte for rettertinget i Aalborg uden reference til domme fra herredstinget.
- 44 De Ældste Danske Archivregistraturer III, s. 65, nr. 20.
- 45 De Ældste Danske Archivregistraturer III, s. 62, nr. 31, 34, 35 og 36.
- 46 De Ældste Danske Archivregistraturer III, s. 62, nr. 33 og 38 samt 64, nr. 9 (1553-1555).
- 47 Kancelliets Brevbøger 1556-1560, s. 201.
- 48 Kancelliets Brevbøger 1556-1560, s. 310.
- 49 DM III:3, s. 264-266.
- 50 Se Skautrup (1938), s. 265-276. For senere diskussion af temaet se Hertz (1978), s. 77-106, Bøgh (1979), s. 285-289 og Appel (1991), især s. 112-133.
- 51 Se Petersen (1980), s. 178 og 191-194 samt Dahlerup (2003), s. 90-95, 106-110 og 278-281.
- 52 Se DM 50: Mourids Nielsen Gyldenstjernes regnskaber mm., s. 313-341.
- 53 Klitgaard (1949).